

Mr Johan van Buttingha Wichers

Max Dohle

Op de historische en bezienswaardige begraafplaats 'Groenesteeg' in Leiden ligt Johan van Buttingha Wichers begraven, 32 jaar oud. Hij stierf 'na een smartelijk lijden' op 9 februari 1891, in de strengste winter van de 19^e eeuw. Van Buttingha zou allang vergeten zijn als de Nederlandse Schaatsenrijdersbond hem in maart 1886 niet had gevraagd een boek te schrijven met een historisch overzicht van het schaatsenrijden en een handleiding. Twee jaar na dit verzoek publiceerde Van Buttingha bracht zijn standaardwerk uit onder de eenvoudige, maar uiterst toepasselijke titel 'Schaatsenrijden'. Veel moderne liefhebbers beschouwen het nog steeds als de bijbel van het schaatsen.

Merkwaardig was het wel dat er in het schaatsland bij uitstek nog geen afzonderlijk cultuurhistorisch boek of handleiding bestond over het schaatsen. Natuurlijk was er al het een en ander verschenen op het gebied van de geschiedenis en de techniek van het schaatsen. Er was een bescheiden handleiding voor het schoonrijden, geschreven door een auteur die graag anoniem wilde blijven. En dan waren er omvangrijke verhandelingen van de Leidse hoogleraar natuurlijke historie Johan le Franq van Berkhey en in 1812 van Jan van Geuns die een omvangrijke verhandeling schreef over de historie en de techniek van het schaatsen in Nederland (opgenomen in een vertaling van een Duist standaardwerk over lichamelijke oefening). Beide boeken waren ook in Leiden geschreven.

Als we Van Geuns naast Schaatsenrijden van Van Buttingha leggen, is duidelijk dat Van Buttingha veel profijt heeft gehad van deze handleiding. Van Geuns zou daarom in de schaatsgeschiedenis wat meer eer moeten krijgen dan hij nu krijgt. Als Van Buttingha de bijbel schreef, schreef Van Geuns het Oude Testament! Maar we mogen van Buttingha's daarmee ook niet tekort doen: zijn kracht is dat hij er opnieuw op uittrok en te rade ging in de literatuur: vooral in de poëzie om de geschiedenis van het schaatsen verder te ontrafelen. Maar duidelijk is wel ten slotte dat de stad Leiden de grootste schaatshistorici uit de geschiedenis huisveste: Johannes Le Franq van Berkhey, Jan van Geuns en Johan Van Buttingha Wichers.

In Engeland, Frankrijk en Duitsland bestonden handboeken over het schaatsen overigens al veel langer. Het lag dus voor de hand dat er ook in Nederland

een dergelijk boek geschreven moest worden en de beste kandidaat daarvoor was Mr. J. van Buttingha Wichers, eerste secretaris van de Nederlandse Schaatsenrijdersbond: zijn passie was schaatsen, hij verzamelde kunstobjecten op dit gebied en uit zijn verzorgde jaarverslagen bleek dat hij een vlotte, aangename pen had.

Wie was Van Buttingha?

Van Buttingha heeft zich meer dan uitstekend van zijn taak gekweten. 'Veel heb ik gezocht,' schrijft hij, maar direct daarop 'weinig gevonden'. Dat was natuurlijk te bescheiden, want hij heeft zeker veel gevonden. Het is natuurlijk te gemakkelijk om ruim honderd jaar later te zeggen dat hij ook het een en ander gemist heeft. Daarmee zouden we deze pionier tekort doen. Hij vertelt met liefde aan zijn 'boekse' gewerkt te hebben en het kan niet anders zijn dat hij daarvoor maanden - en wie weet nog meer maanden - heeft doorgebracht in bibliotheken en op andere plekken waar historisch-letterkundige informatie over de geschiedenis van het schaatsen gevonden kon worden. De handboeken had hij thuis op de plank staan, ze maakten deel uit van zijn grote verzameling. Voor het schrijven moet hij alle tijd gehad hebben, want er viel niet veel te schaatsen in de winters waarin hij actief was in zijn geliefde wereld van het schaatsenrijden. Zijn boek kennen we, maar de man nauwelijks. Wie was Johan van Buttingha Wichers? Kunnen we alsnog een beeld van hem schetsen?

Zijn jeugd

Johan werd op 3 maart 1858 geboren in Leiden als zevende en laatste kind. Drie kinderen uit het gezin zijn zeer jong gestorven. De andere vier sterven ook ruim voor of rond hun veertigste. Als Johan zeven jaar oud is, overlijdt zijn vader Gerard Gilles, geboren te Winschoten en de laatste jaren van zijn leven werkzaam als inspecteur der registratie te Leiden. Het gezin, dat ongetwijfeld vermogend was, woonde aan de Nieuwe Rijn 66 te Leiden. Johan komt van vaders kant uit een familie van notarissen, advocaten en rechters. Hij had juristenbloed! Johan werd net als zijn vader en broers jurist en schreef een dissertatie over de voorwaarden waaronder uitlevering van misdadigers kan worden toegestaan (een nog hoogst actueel thema!).

Over zijn jeugd zijn slechts wat algemene gegevens bekend. Hij bezocht het Stedelijk Gymnasium te Leiden en schreef zich op 18-jarige leeftijd in aan de Universiteit Leiden. In oktober 1885 rondt Johan zijn rechtenstudie met succes af, maar tot een carrière komt het niet. Een van de huidige Van Buttingha's, gepensioneerd notaris te Den Haag gaat ervan uit dat zijn jong gestorven familielid nooit als jurist gewerkt heeft. Er zijn ook geen arbeidsgegevens bekend over de jurist Johan Van Buttingha. We mogen aannemen dat zijn gezondheid een loopbaan als jurist hem in de weg stond. Na zijn studie woonde Johan tot 1887 bij zijn moeder op de Nieuwe Rijn. Uit de gegevens van de burgerlijks stand weten we dat hij vanaf 1890 samenwoonde met de Utrechtse dienstbode Barendina Deys op de Lange Mare 72, in het centrum van Leiden. Direct na zijn dood verhuisde Barendina naar een ander adres in Leiden.

Eerste levensteken

Het eerste 'levensteken' van Van Buttingha in de wereld van het schaatsen is het jaar waarin hij tijdens zijn studie secretaris wordt van de Studenten-Ijsclub Leiden. Hij organiseert de ijsfeesten van de club en het accent van de vereniging verschuift in zijn tijd van hardrijden naar schaatsen in het algemeen. Als secretaris van deze club zet hij zich ook in voor de oprichting van een nationale schaatsbond. Er was in Nederland grote behoefte aan nationale regelgeving op het gebied van het kortebaanijsrijden. Friezen kwamen vaak niet opdagen in Holland, omdat zij het niet eens waren over afstand en regels. Een nationale bond zou kunnen bewerkstelligen dat er eenheid kwam op dat gebied. De oprichting van de bond verliep uiteraard niet zonder slag of stoot, omdat de clubs hun regels en baanlengtes niet zomaar wilden opgeven. Maar het proces in onomkeerbaar: na drie jaar onderhandelen komt de Nederlandse Schaatsenrijdersbond toch tot stand in 1882. Van Buttingha heeft daar ongetwijfeld een belangrijke rol in gespeeld. Hij wordt de eerste, eerste secretaris van de N.S.B. Zijn vriend Baron de Salis, secretaris van de Amsterdamse ijsclub wordt tweede secretaris. Van Buttingha neemt in zijn nieuwe functie afscheid van zijn vereniging in Leiden om zich te wijden aan het nationale en later het internationale schaatsen.

Over de man Van Buttingha zelf is nauwelijks iets overgeleverd. Ook niet binnen zijn familie. We weten uit eerste of tweede hand niet veel over de man zelf of over zijn karakter. Toch kunnen we wel een beeld van hem schetsen op grond van wat hij ons nagelaten heeft: een boek, enkele jaarverslagen, een verza-

meling kunstobjecten en ten slotte zijn er vier foto's van hem bewaard gebleven. Sommige karaktertrekken en eigenschappen kunnen we wel met grote zekerheid vaststellen: hij was intelligent en erudiet. Zijn gevoel voor schoonheid leiden we af uit zijn bijzondere verzameling schaatsgravures en tekeningen. Hij kende, getuige zijn boek, de klassieken. Hij was ongetwijfeld een kind van zijn tijd: een romanticus. Zijn voorliefde voor liefdespoëzie en het volksverhaal die in zijn boek duidelijk naar voren komt passen daar goed in. Hij behandelt zijn bronnen als een echte romanticus als

MR. J. VAN BUTTINGHA
WICHERS,
Schrijver van „Het Schaatsenrijden,” Secret. van den
Ned. Schaatsenrijdersbond.
(Overleden in 1891)

gelijkwaardige historische bronnen voor zijn historisch overzicht.

Het moet een gedreven en nauwgezet man zijn geweest. Hij heeft zich met hart en ziel ingezet voor het (internationale) schaatsenrijden, voor de Nederlandse Schaatsenrijdersbond en de schaatscultuur. Er moet heel wat doorzettingsvermogen zijn geweest en een grote passie om zijn boek op deze manier te schrijven. Voor de letterkundige beschrijvingen moet hij beslist vele dagen in bibliotheken doorgebracht hebben op zoek naar bronnen. De letterkundige boeken had hij niet in eigen bezit, zo blijkt uit het overzicht van zijn verzameling 'sneeuw- en ijssport' die in beheer is in de Provinciale Bibliotheek van Friesland (bruikleen van de Lakenhal te Leiden). Zijn nauwgezetheid blijkt wel uit de (jaar-)verslagen van de Studenten-IJclub Leiden en van de NSB. Uitvoerig en met grote precisie beschrijft hij de gebeurtenissen van het afgelopen jaar.

Er zijn voor zover ons bekend vier foto's bewaard gebleven van de eerste secretaris van de Nederlandse Schaatsenrijdersbond. We kunnen zien dat hij flink van postuur was, een grote stevige man. Hij lijkt op de foto's veel ouder dan hij in werkelijkheid is. Hij moet achterin de twintig zijn geweest toen de platen geschoten werden.

Allereerst de bekende foto van hem in wat we mogen aannemen zijn schaatsenrijderskostuum. Hij kijkt ons boven een imposante snor wat stuurs aan. Zijn houding is nonchalant, misschien wist hij niet zo goed raad met zijn houding – gewicht op één been en rechterhand in zijn zak – maar het geeft je als kijker het gevoel dat hij zichzelf niet gemakkelijk voelt, poserend voor een camera. Op twee foto's maakt hij deel uit van een groep, het bestuur van de NSB. Hij treedt niet op de voorgrond, maakt zelfs de indruk bewust wat terughoudend te zijn en zich wat te verbergen achter zijn collega's. Hij toont zich niet een man die op de voorgrond wil treden, door doelbewust voorop in de linie te willen staan, zoals dat onder bestuurders bon ton is. Hij was natuurlijk nog een vrij jonge man. Ook op het beeld is hij vooral de secretaris, de tweede man die achter de schermen met overgave en vasthoudend zijn werk doet.

Het boek: schaatsenrijden

Van Buttingha's boek bestaat na een uitgebreide inleiding uit twee delen: het geschiedkundige overzicht en de handleiding. Dat was ook zijn opdracht. De teksten in het historische deel zijn vrij associatief aan elkaar geschreven: het een roept het ander kennelijk op. De criticus merkte in 1887 op dat deze aangename ver-

teltrant toch veel beter was dan een droge opsomming van feiten, maar 'dat het wellicht voor het raadplegen van het werk als het genoemd niet tezamen onder het hoofdstuk *ijzeren schaatsen* behandeld ware. In dat hoofdstuk - het is eigenlijk een paragraaf - pakt hij ook stevig uit: deze paragraaf telt maar liefst 140 pagina's, de helft van het boek. Van Buttingha toont zich de overenthousiaste schrijver die met verbazing kijkt naar de rijkdom van zijn vondsten, maar nooit de tijd neemt het te laten bezinken. Het is voor moderne lezers - die zich niet meer gewoon kunnen laten meevoeren – charmant, maar ook wat ongestructureerd.

Overigens waren de critici in de 19^e eeuw niet ontevreden, in tegendeel, zij waren verheugd met de komst van het boek: 'Het werk verdient ten volle door de liefhebber van het schaatsenrijden gelezen te worden, want veel, zeer veel zal hij er in vinden dat hem blijken zal van dienst te zijn op de gladde baan.'

Er waren dus kanttekeningen die hout sneden, zoals het ontbreken van illustraties uit de tijd. Uit de eeuw waarin het boek geschreven is, zijn er geen illustraties te vinden in het boek. Keek Van Buttingha liever terug dan naar het heden en de ontwikkelingen? Van B. was ongetwijfeld een kind van zijn tijd: een romanticus in hart en nieren, die zich veel liever verdronk in de romantische volksverhalen en liefdespoëzie. Een man die zich geheel kon verliezen in een romantisch liefdesgedicht van Johannes Le Franq van Berkhey. Wellicht is hij door het onderzoek zelf enthousiast geraakt voor het genre, aangezien het niet tot zijn verzameling schaatsattributen behoorde.

De handleiding – de praktijk van het schaatsen zelf - bestaat uit een zeer gedetailleerde beschrijving van het materiaal, de techniek van het rijden en nog wat statische gegevens over het schaatsen. De moraal zit ten slotte in de staart een kort hoofdstuk over ongelukken op het ijs. De lezer werd gewaarschuwd.

Schaatsen

Van Buttingha hield van schaatsen, was een verdienstelijke schoonrijder en nam deel aan internationale hardrijdwedstrijden. In 19^e eeuw bestond geen strikte scheiding tussen beide disciplines, de Noor Paulsen was bijvoorbeeld zowel wereldkampioen schoonrijden als hardrijden. We nemen aan dat Van Buttingha zijn hart verpand had het schoonrijden. Hij behaalde tweede prijs bij een wedstrijd in het schoonrijden bij de Amsterdamse IJclub, op het moment dat zijn eigen vereniging een kortebaanwedstrijd hield. Hij ontwikkelde ook een schaatstype. Samen met zijn vriend Baron de Salis liet hij schaatsen maken met een dunner ijzer dan op dat moment gewoon was (Wicher-

de Salisschaats). Minne Hoekstra won de eerste elfstedenwedstrijd op deze schaats.

Als gezegd ging zijn hart waarschijnlijk uit naar het schoonrijden. Het boek *Schaatsenrijden* handelt voor het belangrijkste deel over het schoonrijden, de Hollandse wijze (daar is natuurlijk ook het meeste historische materiaal over te vinden). Van Buttingha reed ook wedstrijden, hoewel hij daarin nooit uitblonk en tochten. Een verslag van een tocht van Amsterdam, via Haarlem naar Leiden, waaraan Van Buttingha deelnam vinden we in het boek *The Badminton Library*. De Salis en van Buttingha begeleiden de Britse schrijver-hardrijder Tebbutt en enkele van zijn familieleden. Tebbutt schaatste overigens regelmatig in Nederland zowel wedstrijden als tochten. De aanwezigheid van de Salis en Van Buttingha kunnen we verklaren uit hun tomeloze inzet voor het internationale schaatsen.

Van Buttingha en het internationale schaatsen

Van Buttingha heeft zich een aantal jaren sterk gemaakt voor de internationale schaatsport. Baron de Salis ('Ome Kris') zijn bestuurscollega bij de NSB nam daarin het voortouw. Het werd, ondanks de inzet en het enthousiasme van beide secretarissen een fiasco en De Salis heeft zelfs even zijn bestuurstaak opgezegd, omdat de leden het allemaal niet echt konden waarderen. De Salis en Van Buttingha doen als altijd uitgebreid verslag van hun inspanningen, daar zijn zij secretarissen voor.

Axel Paulsen de wereldkampioen daagt in 1885 in een advertentie in de krant de Nederlandse schaatsers uit tot een rechtstreeks duel: de prijs is £ 100 pond voor de winnaar op een race over 3 tot 10 mijl. Renke van der Zee, de man van de korte baan verzoekt het bondsbestuur deze uitdaging aan te nemen. De beide secretarissen vetrekken samen met Van der Zee naar Christiania ten eerste vanwege deze uitdaging en ten tweede voor een internationale wedstrijd waaraan ook de kampioen B. Kingma uit Grouw zal deelnemen. Van Buttingha schrijft zich overigens ook in voor deze wedstrijd. Het is een amusant verslag over een klauwer op de lange baan. Het valt natuurlijk ook niet mee helemaal naar Noorwegen af te reizen om daar te ontdekken dat jouw rijder zich geen barst aantrekt van zijn opdracht en waarschijnlijk ook helemaal niet geschikt is voor de lange baan.

Kingma laat zich niet gek maken, maar ook zijn race verloopt allesbehalve vlekkeloos. Kingma rijdt tegen de doofstomme rijder Werner. Halverwege de rit versnelt Kingma passeert hem voor de tribune en zet de eindsprint in. "Wij vonden het wel wat vroeg om stoom op te zetten," vertellen de secretarissen in hun verslag. Kingma meent dat hij de laatste ronde rijdt en stopt onmiddellijk als hij de eindpaal

bereikt heeft. Hij verstaat het Noorse publiek niet dat hem toeroept door te rijden. Drie Leidse studenten die ook deelnemen snellen op hem toe om hem weer op de baan te krijgen. Kingma verliest 13 seconden en wordt natuurlijk gepasseerd door zijn tegenstander, die geluk bij een ongeluk vlak voor de streep onderuitgaat. Kingma wint! Op papier zou hij het toch gewonnen hebben, zegt Van Buttingha, tenslotte moede-loos.

In het daarop volgende jaar doen 'onze jongens' het beter, maar gewonnen wordt er niet. Paulsen is veel te sterk voor de Nederlanders.

Ome Kris en Johan Van Buttingha komen tot de stellige overtuiging dat training noodzakelijk is om mannen als Paulsen weerstand te kunnen bieden: uithoudingsvermogen bijvoorbeeld. De Salis schrijft zijn handleiding voor de Atletische Training voor het schaatsenrijden in het bijzonder (1886). Gymnastiek had een gunstige uitwerking op het menselijk lichaam, zo betoogde De Salis en: het vet moest van het lichaam, de spieren drooggelegd! 'Men moet al het vleesch en al die spieren welke men voor het voorgestelde doel niet nodig heeft zoveel mogelijk doen verdwijnen.' Het lijkt de omgekeerde weg. Het was al met al natuurlijk een uitstekend initiatief dat niet veel later door Pim Mulier op het goede spoor werd gezet.

Het wordt dan weer wat stiller rond de twee secretarissen van de NSB: De Salis en Van Buttingha. De Salis treedt zelfs even terug als secretaris als de kritiek op de internationale wedstrijden hoog oploopt. Op verzoek van de leden en het bestuur blijft hij echter in functie tot zijn – ook veel te vroege – dood in januari 1890. Zijn vriend Van Buttingha roemt hem als de man die bij zijn aantreden van ijszaken geen enkel verstand had, maar binnen enkele jaren de vraagbaak van Nederland was geworden. Een jaar later als weer vele ijswinters voor de deur staan en Jaap Eden aantreedt op het international veld, sterft ook Van Buttingha in de kracht van zijn leven. De Nederlandse Schaatsenrijdersbond roemt hem, vooral om zijn pen. Aan het graf wordt niet gesproken. Het is een sobere grafsteen en niets herinnert aan het schaatsverleden van Van Buttingha. Er is ook geen straat in Leiden vernoemd naar deze in schaatskringen beroemde schaats-historicus.